

جغرافیای نظامی

(قسمت پنجم)

سرلشکر پاسدار دکتر سید یحیی صفوی
عضو هیأت علمی دانشگاه امام حسین (ع)

۱) کلیات

۱-۱) نقش جغرافیای نظامی در بررسی و تحلیل منطقه

در تعاریف جغرافیای نظامی، دو مطلب اساسی مورد تأکید قرار دارد.

الف - مقیاس و کاربرد جغرافیای نظامی

جغرافیای نظامی در مورد مناطق خاص مأموریت‌های نظامی بحث می‌کند و متناسب با مقیاس و کاربرد در چهار سطح ذیل قرار می‌گیرد:

۱- تجزیه و تحلیل منطقه عملیات (در مقیاس محلی - ملی)

۲- تجزیه و تحلیل صحنه جنگ (در مقیاس منطقه‌ای - قاره‌ای)

۳- جغرافیای سیاسی - نظامی^۱ (در مقیاس جهانی و بین‌المللی)

۴- جغرافیای نظامی موضوعی.

عوامل جغرافیای نظامی بلحاظ کاربردهای نظامی و سیاسی، اهمیت خود را نشان می‌دهند و ارتباط تنگاتنگ با اثرات و کارایی در عملیات مختلف نظامی و غیرنظامی (امداد و کمک‌رسانی در سوانح طبیعی، جستجو و نجات، مبارزه با باند‌های قاچاق و مواد مخدر) را دارد.

ب - جغرافیای نظامی در مقابل تهدیدات داخل و خارجی و شرایط مختلف ژئوپلیتیک هر منطقه، ارزش خاص خود را دارد.

بنابراین جغرافیای نظامی، نمود عملی و انطباق دانش جغرافیا در عرصه کاربرد است و کاربرد عملی آثار و عوامل جغرافیایی را در طرح‌ریزی‌ها، اجرای عملیات‌ها و مانور‌ها، استقرار امنیت و دفاع در مقابل تهدیدات ارائه می‌نماید. به تعبیری دیگر جغرافیای نظامی مبتنی بر واقعیت‌هاست و اهمیت نظامی عوامل مختلف جغرافیایی را در اتخاذ تصمیمات نظامی با سمت و سوی تهدیدات مورد بررسی قرار می‌دهد.

جغرافیای نظامی تأثیر محیط طبیعی و فرهنگی بر خط مشی نظامی / سیاسی، طرح‌ها، برنامه‌ها و انواع عملیات رزمی و پشتیبانی در جهان، منطقه و محلی را مورد بررسی قرار می‌دهد.^۲ روابط مکانی و فضایی بدون تردید یکی از اهم عناصر جغرافیایی مؤثر در فرآیند بررسی‌های نظامی است که شرح و توضیح بیشتری را می‌طلبد.

از اینرو در بررسی روابط علی (علت و معلول) عوامل جغرافیایی (انسانی و طبیعی)^۳، شناخت هرچه بهتر متناسب با مقیاس و کاربرد، مورد نظر و توجه است.

۱-۲) موقعیت و وضعیت

شناخت ویژگی‌ها و طبیعت زمین، میزان شیب کوه‌ها، دره‌ها، شبکه دسترسی، وضعیت استقرار جلگه و دشت‌ها، شرایط طبیعی رودخانه‌ها، باتلاق‌ها و مرداب‌ها مهمترین عامل در چگونگی حرکت نیروهاست.

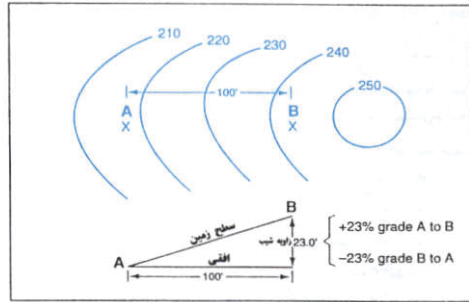
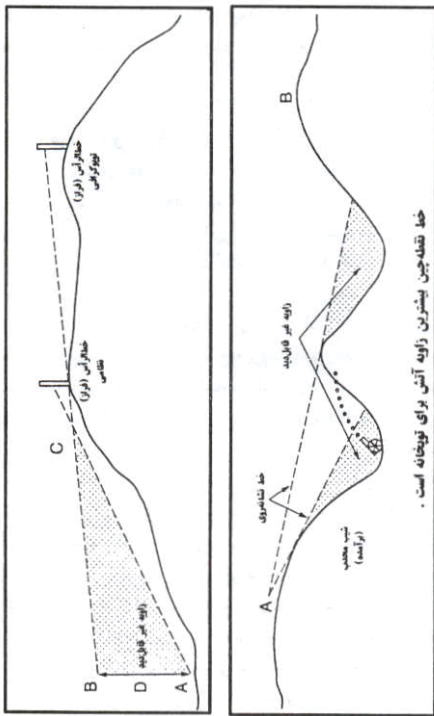
شکل و ماهیت ناهمواریهای سطح زمین

شکل و ماهیت انواع ناهمواریهای سطح زمین، پایه‌ای است که بر روی آن کلیه عوارض زمین قرار گرفته‌اند نگاره (۱). در این رابطه سه بخش اصلی ناهمواری‌ها با اهمیت نظامی به عنوان مرتفع‌ترین، وسیع‌ترین و عمیق‌ترین سرزمین مورد توجه می‌باشد، جدول (۱).

اراضی مرتفع، سرزمین هموار یا مسطح و مناطق دارای فرورفتگی، هر یک بطور منحصر بفردی بر توان و استعداد نیروی هوایی و زمینی برای آزادی عمل و قدرت مانور، تعیین اهداف، اجرای آتش مؤثر، هدایت عملیات غیررزمی، هماهنگی اقدامات و تدارک پشتیبانی لازم در سطوح مختلف استراتژیکی، عملیاتی و تاکتیکی تأثیر می‌گذارند.

نگاره (۴): خط دید و مسیر گلوله با زاویه بالا

نگاره (۳): شیب و گرادیان

چنانچه فراز توپوگرافی (بلندترین فراز) و فراز نظامی (بلندترین نقطه‌ای که از آن نقطه تا انتها تمامی مسیر قابل رؤیت است) بطور تصادفی بر یکدیگر منطبق شوند، کلیه نقاط و نواحی با اهمیتی که در شبیه‌های سخت قرار دارند، براحتی قابل رؤیت خواهند بود. شبیه‌های محذب (برآمده) و سایر نامنظمی سطحی معمولاً نقاط کوری^{۳۰} منطقه غیر قابل دید از نظر نظامی) را بوجود می‌آورند که موقعیت دشمن را از تیر مستقیم محافظت می‌کند، نگاره (۴). این نقاط کور، کارایی مخابرات رادیویی با فرکانس بسیار بالا (VHF) را که بستگی به خط دید دارند، کاهش می‌دهد. از سوی دیگر موشک سطح به سطح و آتش بارهای توپخانه صحرائی که در امتداد شیب و دره‌های باریک و تنگ مستقر هستند، تا فرازهای پیرامونی را در دید خود نداشته باشند، نمی‌توانند لوله توپ را به اندازه کافی بالا ببرند.

۱-۲-۲) سرزمین نسبتاً هموار و مسطح

اراضی هموار شامل نواحی کوچک تل یا تپه‌ای که بالای آن صاف و هموار شده مانند فلاتها و استپها است، گاهی با ارتفاع بیش از چهار هزار متری خود از اکثر کوه‌های جوان مرتفع‌ترند. شیب در این گونه دشتها و فلاتهای وسیع هرگز از ۵ تا ۱۵ درصد تجاوز نمی‌کند، به استثنای برآمدگیهای مجزایی که در مناطق مختلف وجود دارد.

سرزمینهای نسبتاً هموار و مسطح در سراسر تاریخ شاهد عملیات نظامی بزرگی بوده‌اند. یکی از اولین درگیریها و رویارویی بین جوامع شبانی و کشاورزی در قرن هجده پیش از میلاد روی داده وقتی سواران هیکسوس^{۲۰} به زمینهای پست مصر تاختند، بر نواحی دلتای مصر مسلط شدند، اکتیوس^{۲۱} و تنودریک^{۲۲} دو تن از سرداران امپراتوری روم پیشروی تاتارها را به رهبری آتیلا در نزدیکی جلگه موریاک^{۲۳} (۴۵۱ میلادی) در فرانسه متوقف نمودند.

چالز مارتل^{۲۴} از نژاد فرانک، مهاجمان مسلمان را در دره لوبر^{۲۵} نزدیک تورس^{۲۶} اروپا در سال ۷۳۲ میلادی شکست داد تا امواج توفنده اسلام را که از شمال آفریقا، اروپا را درمی‌نوردید، متوقف و بازدارد. ژنرال واشینگتن^{۲۷} در سرزمینهای مسطح و هموار اطراف یورک تاون^{۲۸} و

ویرجینیا^{۲۹} توانست کرن والیس^{۳۰} را به سال ۱۷۸۱ میلادی شکست دهد و برای آمریکایک پیروزی به ارمغان آورد. ناپلئون با سپاهیان ویلنگتون^{۳۱} در اراضی پست واترلو^{۳۲} در بلژیک به سال ۱۸۱۵ روبرو شد که به شکست سخت ناپلئون منتهی شد. تعجبی ندارد که در دوران اخیر بیشتر عملیات نظامی برهزینه و سنگین در سرزمینهای مسطح و یکنواخت و وسیع روسیه که امکان تحرک و مانور نیروهای عظیم و هدایت و رهبری نبرد از هوا به زمین در یک مقیاس گسترده و وسیع را فراهم می‌آورد، روی داده است. عملیات زیتادل^{۳۳} که در تاریخ جنگهای مدرن به برخورد حماسه‌ای دو سپاه آلمان و روسیه در ناحیه کورسک^{۳۴} شهرت یافته است، بدلیل امکان تحرک نیروهای عظیم و نبرد از هوا به زمین در اراضی هموار به تلفات و زخمی شدن ۷۰۰۰۰ سرباز آلمانی (غیر از اسراء و مفقودین در عملیات) و نابودی ۳۰۰۰ تانک، ۱۴۰۰ هواپیما، ۱۰۰۰ قضاة آتشبار و ۵۰۰۰ خودروی نظامی آلمان منتهی شد. تلفات روسیه در این بزرگترین جنگ زرهی اندکی از آلمان کمتر بود.

در سالهای اخیر نیز می‌توان به شکست مفتضحانه نیروهای موسوم به دلتای امریکا در صحرائ طیس اشاره نمود و یا در دوران دفاع مقدس، مناطق نسبتاً هموار عملیاتی جنوب کشور از جمله غرب رودخانه کرخه (منطقه عملیاتی فتح العینین)، هویزه، شلمچه، خرمشهر و فاو بلحاظ امکان

Collins, Jhon M: Military Geography for professionals and the public, Brassey's, Washington London, 1998, P.277.

۲) عوامل جغرافیایی ذیل گامی بطور مستقیم و در مواردی بخش وسیعی از فعالیت‌های نظامی از جمله: استراتژیها، تدابیر و فنون رزمی (آرایش جنگی)، فرماندهی و کنترل، سازماندهی، وضیعت نیروهای نظامی، هدفگیری و آنتشار، چگونگی جمع آوری اطلاعات، تهیه و اختصاص تسلیحات، تجهیزات و ایسه و ملزومات و تأمین، تعمیرات، بازسازی، پشتیبانی پزشکی و آموزش را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

عوامل طبیعی	عوامل فرهنگی (انسانی)
روابط مکانی و فضایی	ریشه‌های قومی و نژادی
توپوگرافی و ژئوتکنی	الگوهای جمعیتی
زمین شناسی و خاک	ساختار اجتماعی
پوشش گیاهی و جنگل	زبان و مذهب
اقیانوس، دریا و سواحل	صنایع و کاربری اراضی
آب و هوا (اتمسفر)	شبکه حمل و نقل (ترابری)
روشنایی روز و تاریکی (نورگیری)	شبکه مخابرات
نیروی جاذبه (ثقل)	تأسیسات نظامی

صوفی، دکتر سیدیحیی، مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران - جلد اول (شمالغرب و غرب کشور)، سازمان جغرافیایی، تهران، ۱۳۷۸، ص ۲۶ و ۲۷.

۳) جغرافیای نظامی یکی از شاخه‌های علوم جغرافیاست که در هر دو حوزه انسانی و طبیعی به فعالیت پرداخته و از مطالعات آنان بهره می‌برد. چرا که در جغرافیای نظامی روابط انسان با محیط و محیط با انسان، مورد بررسی و جهت استفاده در مقاصد نظامی، امنیتی قرار می‌گیرد.

4) Palmi Hills

5) Appalachian Mountains

ناهمواریهایی برجسته و مرتفع که معمولاً دارای دامنه‌های تند و تلالو بلند برجسته هستند.

6) Mountains

ناهمواریهایی کوچک که در سطح زمین که از نواحی اطراف خود بلندترند.

7) Hills

8) Basin

ته‌های گرد

9) Hummock

فلات مرتفع و وسیع با تپه‌ای مجرد با قلعه‌های مسطح در نواحی نیمه خشک

10) Mesa Top

تنگه یا گلوگاهی باریک و منته که دارای دیواره‌های پرشیب می‌باشد.

11) Canyon

دره‌ای که معمولاً عمیق و باریک بوده و دیواره‌های آن گامی نزدیک به قائم هستند.

12) Gorge

صخره، ارتفاع زیاد و شیب تند در سنگها

13) Cliffs

تل یا تپه‌ای که بالای آن صاف و هموار شده است.

14) Butte

دره تنگ و باریک در سطح زمین که از دره کوچکتر و از تنگه بزرگتر است.

15) Ravin

17) Crater

18) Alps

19) Andes

20) Hyksos

21) Actius

22) Theodric

23) Mouriac

24) Charles Martel

25) Loir

26) Tours

27) Washington

28) Yorktown

29) Virginia

30) Cornwallis

31) Wellington

32) Waterloo

33) Zitadell

34) Kursk

35) Peleliu

36) Saipan

37) IwoJima

38) Okinowa

39) Vernork

40) Khe Sanh

۴۱) آلفرد تینسون (Alfred Tennyson) پیورش نیپ سبک را در طی جنگ بالاک لارا (Balaclava) در سال ۱۸۵۳ میلادی با این کلمات به یادگار گذاشت.

آتش سهمگین توپخانه از هر سو بایدن گرفت،
غرش و صغیر گلوله ما را با چنگال مرگ می‌برد،
جهنمی برپا شد که ششصد نفر از ما را به کام خود بلعید.

وقتی نیپ وارد دره مرگ شد، آنچنان از ترس و وحشت مردمی که بدیدن آنان آمده بودند سبکوت سراپایشان را فرا گرفته بود که می‌توانستی صدای ادوات و تجهیزات نیپ را بوضوح شنیدی.

Collins, Jhon M: Military Geography for professionals and the public, Brassey's, Washington London, 1998, P.31.

مانور نیروهای زرهی و مکانیزه و نبرد هوا به زمین شرایط خاصی را بوجود آورده بود، لیکن استفاده مؤثر فرماندهان و طراحان نظامی از عوامل محیط طبیعی در شکست دشمن و پیروزیهای رزمندگان اسلام نقش تعیین کننده‌ای داشت.

۱-۲-۳) گودالها و فرورفتگیهای توپوگرافی

در عملیات نظامی، دره‌های بسیار باریک و تنگه‌های مخوف از امواج با اهمیت بشمار می‌روند ولی تعداد آنها نسبت به انواع غارهای بزرگ و کوچک در بعضی از مناطق کوهستانی که در پیشبرد اهداف نظامی تأخیر بسزایی دارند، ناچیز است. به عنوان مثال؛ در طول جنگ جهانی دوم نیروهای ژاپنی در جزایر اقیانوس آرام نظیر جزایر پلهلیوا^{۳۵}، ساپین^{۳۶}، آیوجیما^{۳۷} و اوکیناوا^{۳۸} با سرخورداری از غارهای نسبتاً کوچک استحکاماتی شبیه لانه زنبور عسل ساخته بودند که نیروهای امریکایی برای مقابله با آنها، تلفات بسیار سنگینی متحمل شدند، زیرا عملاً حملات هوایی و آتش سنگین توپخانه نیروی دریایی امریکا بر آن پناهگاهها، بی‌اثر بود.

پارتیزانهای یوگسلاوی که از ۱۹۴۱ تا ۱۹۴۴ میلادی در اینگونه غارها پناه می‌گرفتند، باعث شدند که چندین لشکر نیروی آلمانی را با آن همه امکانات و تجهیزات نظامی بخود مشغول سازند، در صورتی که فرماندهان آلمانی می‌توانستند بنحو مناسبی از آن نیروها در سایر جبهه‌ها استفاده نمایند. جنگ افزار، تجهیزات و تدارکاتی که معمولاً در عمق این غارها، انبار و نگهداری می‌شوند از اصابت مستقیم بمباران متعارف در امان می‌باشند. تأسیسات و استحکامات زیرزمینی که از سوی دشمن جهت نگهداری تسلیحات اتمی، بیولوژیکی و شیمیایی مورد استفاده قرار می‌گیرد، به دلایل مشابهی سبب نگرانی است زیرا برای خشی سازی اینگونه تسلیحات مهلک هرگونه تهاجم و روبرویی مستقیم بسیار سنگین و نتایج نامعلوم را ببار خواهد آورد.

بدنبال دستیابی محرمانه به نقشه تأسیسات آب سنگین آلمان نازی در منطقه ورنورک^{۳۹} نرور، یک تیم تخریب یازده نفری توانستند با یک انفجار، بر نامه تسلیحاتی اتمی آلمان را فلج سازند. هر چند این موقعیت چشمگیر استثنای بود و نباید چنین عملیاتی را به عنوان قاعده و قانون بشمار آورد.

اگر نیروهای دشمن بتوانند به ارتفاعات مشرف حوزه‌های آبگیر و رودخانه‌هایی که با اراضی شیب‌دار احاطه شده‌اند، دست یابند. کلیه نیروهای مستقر در عمق را در معرض آتش مهلک قرار می‌دهند. همانطور که چتربازان فرانسوی در سال ۱۹۵۴ میلادی خود را در محاصره ویتنامی‌ها دیدند و تفنگداران امریکا نیز ده سال بعد (۱۹۶۸-۱۹۶۷ میلادی) در منطقه خسان^{۴۰} گرفتار شدند. □

پاورقی:

۱) جغرافیای سیاسی - نظامی حوزه تخصصی بین رشته‌ای است که روابط موجود بین سیاست خارجی، امور نظامی و جغرافیایی را مورد مطالعه قرار می‌دهد و زمینه‌هایی از جمله حوزه مسئولیت، دیپلماسی، روابط بین‌المللی، استراتژی، هنر(فن) عملیاتی و تاکتیک را مورد بحث و تخصص خود قرار می‌دهد.